ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.78

Н. В. Бєлова

МОДАЛЬНОСТІ ГЛОБАЛІСТИКИ: ТЕОРЕТИЧНА ДОКТРИНА АБО КОНЦЕПТ ІДЕОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНА?

Наголошується на необхідності застосування категорії «ідеологія» як важливої теоретичної складової дослідження одного з елементів соціальних систем, а саме – суспільної свідомості в аспекті продукування її масових форм, що за останні десятиріччя набули якісно нових конкретних видів та типів існування. Аналізуються головні аспекти розуміння поняття ідеології: як ідеального виразу панівних матеріальних відносин й як хибної свідомості (das «falsche Bewusstsein»).

З метою реалізації теоретичного підходу до теорії глобалізму автор концентрується навколо вихідних визначень її термінів, що методологічно належать до другого модерну (У. Бек).

Уточнюються пропоновані дослідниками способи досягнення майбутньої перспективи космополітизації суспільства, зокрема «внутрішня глобалізація» У. Бека. Доводиться, що глобалістика цілком може бути розглянута і як умова, і як механізм формування масової свідомості і в цьому відношенні відповідає багатьом ознакам ідеології як складного соціального механізму формування суб'єктивності.

Ключові слова: внутрішня глобалізація, геобіосоціосистема, глобалістика, глобальна свідомість, ідеологія, ілюзорна форма, сталий розвиток, космополітизація, Космополітичний маніфест, космополітичний суб'єкт, планетарна самоідентифікація, суб'єкт планетарної свідомості, триосфера, хибна свідомість.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-7-13

Феномен ідеології, винахід якого належить французькому вченому А. Дестюту де Трасі, на протязі двох останніх століть неодноразово опинявся в фокусі філософії, кожного разу отримуючи нові інтерпретації. Якщо в першій половині XIX ст. «проект ідеології» передбачав створення теорії аналізу мислення («ідей») та пошук засобів їх розповсюдження (А. Дестют де Трасі, Е. Блох), то з другої половини XIX ст. провідною стає трактовка ідеології як хибного знання (К. Маркс), що протягом XX ст. переглядається в ґрунтовних розвідках Д. Белла, Г. Маркузе, К. Мангейма, Т. Парсонса, Т. Іглтона, і отримує ознаки феномену культури в працях П. Бергера, К. Гірца, С. Жижека, Е. Лаклау, М. Фуко, Г. Хола, які поновлюють первісний погляд на ідеологію як знакову систему, що впливає на свідомість індивіда.

В той самий час висловлюється погляд, що і категорія «ідеологія», і відповідне соціальне явище вичерпали свої функції в умовах поширення науково-технічного прогресу (Е. Гідденс, Ф. Фукуяма), з чим не погоджується відомий сучасний дослідник Н. Луман, який наприкінці XX ст. наголошував: «...казати про кінець ідеологій ще зарано» [6, с. 200], пропонуючи ідеологічні конструкції в якості інструменту самоопису суспільства.

На важливості ґрунтового дослідження ідеології наголошують такі сучасні дослідники як В. Межуєв, В. Катасонов, С. Кара-Мурза, М. Равочкін, Р. Роуз, Б. Славін та багато інших. Ми повністю згодні, що зазначена категорія залишається важливою

теоретичною складовою дослідження одного з елементів соціальних систем, а саме – суспільної свідомості в аспекті продукування її масових форм, що за останні десятиріччя набули якісно нових конкретних видів та типів існування, і вважаємо, що її застосування може бути використано при розв’язанні складних соціальних проблем, що супроводжують розвиток держави Україна.

Однією з таких форм свідомості, на нашу думку, є натурфілософія постмодерну, широко відома як глобалістика, теоретичне підґрунтя якої складають концепції З. Бжезинського, У. Бека, К. Поппера, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, розвинені та уточнені у надзвичайно численній літературі з зазначеної проблематики, зазвичай спрямованої на проблеми, що отримали статус глобальних, та пошук механізмів вирішення цих проблем. Серед авторів, що в своїх розвідках концентруються навколо аналізу теоретичних засад глобалізму, можливо назвати З. Баумана, О. Бузгаліна, М. Ващекіна, А. Вебера, Ю. Граніна, І. Ильїна, В. Іноземцева, І. Лукашука, Д. Маршала, О. Панаріна, Дж. Стиглиця, М. Уотерса, А. Урсула, О. Чумакова та багатьох інших.

Теоретичний підхід до розгляду множини наукових публікацій з глобалізму передбачає звуження кола проблем, тому ми сконцентруємося навколо вихідних визначень термінів, які методологічно належать до *другого модерну* (У. Бек), і в першу чергу звернемося до дефініції предмету.

Зазвичай предметом глобалістики її теоретики визнають планету в цілому, узятую як сукупну «...єдність неживої, живої та соціальної природи, а також глобальні процеси цієї цілісності і породжувані ними наслідки» [13, с. 24]. З урахуванням важливості предметного самовизначення, в останні роки до системи категорій філософії глобалізму були введені нові поняття, зокрема «геобіосоціосистема» та «триосфера» [14, с. 8], що має свідчити, з однієї сторони, про новий рівень досягнутого знання, а з іншої – про наявність нових теоретичних засобів проникнення до структури досліджуваного об’єкта внаслідок синтезу різних підходів, застосованих в процесі розвитку теорії глобальних проблем.

Зокрема, «триосфера» як форма існування геобіосоціосистеми тлумачиться як «геосфера (область косної природи), біосфера (область життя) та соціосфера (область духа та соціальних відносин), узятих у їх єдності» [14, с. 11], що в цілому, як ми вважаємо, відповідає вихідному принципу первісного визначення предметного поля глобалістики.

Так само, повністю зберігається первісно обраний методологічний погляд, в якому, як точно помітив О. Панарін, глобалістика «помістила суспільство і людину в єдиний контекст, єдину систему гео–біо–соціогенези. Суб’єкт–об’єктному принципу ... тут протистоїть принцип спів–відповідності, спів–причетності, спів–розмірності» [9, с. 43]. І, як наголошують провідні прихильники глобалістики як сучасної метафізики, потребує в якості передумови дослідження формування глобальної свідомості, що за О. Чумаковим є, з однієї сторони, «світоуявленням і світорозумінням, згідно якого на перший план в оцінці принципових, особливо значущих подій виступають загальнолюдські інтереси і цінності», а з другої, є «спроможністю мислити категоріями планетарного масштабу, усвідомлювати особистісну причетність до світових справ і процесів» [12, с. 21].

Зазначена спроможність глобального мислення аналізується в багатьох експлораціях філософії глобалізму, в яких одночасно наголошується наявність глобальної світоглядної кризи, головним чинником якої, на думку дослідників, є практично відсутня *планетарна самоідентифікація*. Так, один з представників міждисциплінарного вивчення глобальних проблем А. Корольов, констатуючи, що «самоідентифікація має здійснюється лише в традиційних формах» [5, с. 96] і

засуджуючи прихильність індивідів до наявних традиційних форм самоідентифікації, висуває завдання продукування і реалізації нової моделі соціалізації – планетарної, головним результатом якої має стати формування планетарного світогляду [5, с. 96].

Подібне завдання формування «космополітичного суб'єкта» висуває і відомий представник філософії глобалізму У. Бек, на думку якого, в глобалізації як діалектичному процесі, «...глобальне та локальне існують не як культурні протилежності, а як взаємопов'язані принципи, що імплікують один одний» [1, с. 25], трансформуючи зміст соціального й політичного всередині національних держав. Саме для позначення цього процесу автор вводить термін «космополітизація», що семантично «...позначає внутрішню глобалізацію, що розвивається зсередини національних суспільств. Вона в значній мірі трансформує повсякденну свідомість та ідентичність» [1, с. 25].

Звернемо увагу на пропоновані способи досягнення майбутньої перспективи космополітизації суспільства. У. Бек з метою пошуку механізму функціонування «внутрішньої глобалізації» вводить поняття «діалогічної уяви», що фіксує певний результат «...зіткнення культур і раціональностей в рамках одного людського життя, «інтерналізованого іншого» [1, с. 25–26]. Цей феномен діалогічної уяви «...відповідає співіснуванню конкуруючих способів життя в індивідуальному досвіді, що робить неминучим порівняння, розгляд, критику, розуміння і поєднання протилежних впевненостей» [1, с. 26], що за У. Беком, нагадує «життя у двох світах» – *космосі й полісі* [1, с. 26], і спонукає створення нової сприйнятливої до історичних змін емпірії [1, с. 32].

Ми можемо прийняти проведені У. Беком узагальнення емпіричних досліджень «інтерналізованої глобалізації» як певний емпіричний закон. Але, оскільки емпірична діяльність не виводить нас за межі того, що спостерігається (навіть після проведення низки узагальнень), виникає потреба розкриття механізму дії цього закону.

Нажаль, автор переходить до розгляду чинників космополітизації, головним з яких обирає перебудову політики і формування нового політичного суб'єкта, а саме космополітичних партій, що мають «...представляти транснаціональні інтереси на транснаціональному рівні, та одночасно працювати і в сфері національної політики» [1, с. 51]. Навіть проголошується *Космополітичний маніфест*, ключова ідея якого «...полягає в наступному: ми живемо в епоху, одночасно глобальну і індивідуалістичну... Тепер ми повинні об'єднатися, щоб спільно створити ефективну світову політику в дусі космополітизму» [1, с. 51]. Як ми бачимо, філософський аналіз формування «космополітичного суб'єкта» вбудовується в певну ідеологічну конструкцію, і космополітичний суб'єкт набуває ознак політичного.

Повернемося до ідеї планетарної самоідентифікації, прихильником якої є сучасний дослідник А. Корольов. Цей автор вказує не на індивіда (або особистість), а на масу як на того суб'єкта соціалізації, що має перетворитися на суб'єкта планетарної свідомості.

Доцільно згадати, що *маса* є особливим родом людської єдності, який, як довів один з авторитетних дослідників масової свідомості Б. Грушин, «...не співпадає а ні з людством в цілому, а ні з тим чи іншим суспільством в цілому, а ні з всілякими ... групами, що складають людство та різні суспільства» [4, с. 255], і, як такий, на нашу думку, не має власної структури, – того соціального каркасу, який був би спроможним підтримувати бажану соціальну глобальну єдність.

З цього витікає, що формування т. з. «планетарного світогляду» як механізму забезпечення єдності «мас» потребує ідеології як необхідної умови «...поєднання людей в реальній ситуації їхнього роз'єднання та «атомізації» [11, с. 85], або створення

соціального механізму, що, за відомим порівнянням А. Грамші, діє як цемент, що скріплює блоки соціальних структур.

Вважаємо, що глобалістика цілком може бути розглянута і як умова, і як механізм формування масової свідомості і в цьому відношенні відповідає багатьом ознакам ідеології як складного соціального механізму формування суб'єктивності.

Повертаючись до змісту поняття «ідеологія», що після доробок німецької філософії, насамперед, в працях К. Маркса, визначається як ідеальний вираз панівних матеріальних відносин [7, с. 45–46], що домінує в суспільній свідомості, звернемо увагу на ще один аспект розуміння феномену ідеології, а саме ідеології як хибної свідомості (*das «falsche Bewusstsein»*), досліджуваної багатьма філософами ХХ ст., насамперед представниками неомарксизму, до представників якого можна віднести Е. Ілленкова, Д. Лукача, М. Мамардашвілі та ін.

Ознаками ідеології як «доктринально оформленої хибної свідомості» [8, с. 22], за сучасним дослідником Е. Соловйовим, є такі:

- «видає окремий інтерес за всезагальний;
- пред'являє відносні істини в якості безумовних і навіть абсолютних;
- надає своїм визначенням та ключовим констатаціям *амбіцію керівних текстів*» [8, с. 22].

Стосовно всезагальних інтересів людства, вважаємо за необхідне згадати, що К. Маркс, в своєму аналізі ідеології як соціально обумовленої хибної свідомості, довів, що «загальне ... в цілому є ілюзорною формою спільності» [7, с. 47], і показав сутність суспільного механізму надання приватним інтересам форми всезагальних.

Якщо К. Маркс використовував поняття ідеології в негативній конотації, то сучасні дослідники висловлюють точки зору на об'єктивне існування загального інтересу, – тобто його наявності в дійсності, насамперед, в якості взаємної залежності індивідів, між якими розподілена праця В. Толстих. Однак, в теорії глобалізму аналіз соціальної детермінованості матеріального виробництва відсутній, і загальні інтереси людства на кшталт виживання людства, або недопущення ядерної катастрофи скоріше декларуються (або фіксується їх наявність), що обумовлено не стільки не визначеністю суб'єкта дій, спрямованих на їх подолання (держави, міжнародні організації різних рівнів і т. і.), скільки відсутністю суб'єкта, який би мав відповідні спроможності.

Гарним прикладом є одна зі складових теорії глобалізму, а саме концепція сталого розвитку, яка, незважаючи на критику, надану, зокрема, на XXIII Всесвітньому філософському конгресі (2013 р.), в дискусіях якого науковці висловлювали зауваження щодо методологічної недосконалості цього проекту, а згодом – в докладі Римського клубу «Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet» (2018) [15], – залишається мейнстрімом в предметному полі філософських, соціологічних та економічних досліджень.

Нагадаємо, що поняття «сталий розвиток» («sustainable development»), введене в науковий дискурс в 1987 р., в доповіді «Наше спільне майбутнє» («Our Common Future»), підготовленою Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку Римському клубу, базувалося на концепції, розгорнутій у Всесвітній програмі змін. Її головними напрямками визначалися такі:

- формування перспектив щодо населення, навколишнього середовища та сталого розвитку;
- створення системи прийняття рішень з управління навколишнім середовищем;
- рішення проблем енергетики, промисловості, населених пунктів та міжнародних економічних відносин в аспекті навколишнього середовища і розвитку [3,

с. 609–610].

За визначенням Комісії Брунтланд, «сталим розвитком» визнавався такий, що «задовольняє потреби теперішнього часу, і не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [3, с. 609–610].

Виглядає теоретично досконало і, як би зауважив один із дослідників соціальної психології історії Б. Поршнев, створює психологічне підґрунтя для повного прийняття, оскільки «характерною рисою сьогодишнього людства є те, що найважливою умовою оволодіння настроями ... стає переконливість, істинність ідей, їх доказовість і науковість» [10, с. 114]. Однак, аналіз пропонованого поняття і надбудованої над ним концепції показує, що визначення поняття «сталий розвиток», хоча за формою і може бути віднесений до категорії визначень через рід й видову відмінність, за своїм змістом належить до т. з. «визначень у вживанні», або *«definition in use»* (в сенсі Г. Райхенбаха), тобто має отримувати своє значення у *визначеному* контексті.

В даному випадку, нажаль, контекст наведеної вище програми змін містить епістемологічно не ефективні ознаки. Зокрема вживаний термін «потреби майбутнього», не може бути окреслений наявними емпіричними або теоретичними даними з урахуванням соціальних, культурних та науково-технічних змін, що супроводжують розвиток людства, і як такий, унеможлиблює конструктивне використання поняття «сталий розвиток» (*sustainable development*) як теоретичного поняття філософії глобалізму. В той самий час термін *сталий розвиток* може бути ефективним в певній політичній або ідеологічній конструкції, яка і буде носієм змісту зазначеного поняття.

Щодо ідеї створення центру прийняття рішень з управління навколишнім середовищем та встановлення «...в інтересах сталого розвитку усього людства на планеті ... загальних для усіх принципів і правил спільного життя» з акцентом на загрозу, яку «...в глобальному світі становлять ... держави, що не вписалися в глобальний контекст» [13, с. 26], виникає стійка асоціація із відомою ідеєю зовнішнього управління державами, що не спроможні ефективно управляти власними ресурсами, вперше сформульованою на Берлінській міжнародній конференції зі статуту Конго (1884–1885 рр.) і пізніше розгорнутою у принцип міжнародної політики – принцип «ефективної окупації» [2, с. 218].

Потрібно уточнити, що термін «окупація» (*occupatio*) в римському праві позначає множину складних правостосунків, і насамперед не стільки фактичну фізичну окупацію певної території, скільки поширення суверенітету держави на нові землі (*terra nullius*) [2, с. 218]. Якщо практика т. з. «ефективної окупації» дозволяла провідним країнам заходу видобувати сировину в своїх колоніях і пускати її в обіг, а за неможливості самостійно освоювати багатства колонії – допускати до господарювання на її території інші держави, керуючися принципом «ефективної окупації», що мав суто політичний характер, то сучасна ідея глобального контролю над природними ресурсами з метою «забезпечення майбутніх поколінь рівними можливостями із минулими та нинішніми» [3, с. 921], є за наведеними вище ознаками ідеологічною, спрямованою на створення світоглядного підґрунтя й методологічних засад трансформації суспільства не стільки у формі ноосферогенези, скільки національно-глобальних перетворень, що можуть призвести до послаблення національних держав і втрати ними не тільки економічного, а й культурного суверенітету над власною територією.

Таким чином, успішне вирішення проблем сталого розвитку суспільства передбачає світоглядну основу та теоретико-методологічний інструментарій, що водночас відповідають сучасним політичним викликам і задовольняють теоретичним

принципам побудови наукових теорій. Філософський аналіз концепції глобалізму потребує урахування двох вимірів її існування: як теоретичної доктрини та як певної ідеології. Вважаємо перспективним подальше використання категорії «ідеологія» з метою дослідження не тільки суспільної свідомості, її видів та типів існування, а й в аналізі сучасних теорій соціальних систем та їх трансформації в глобальному світі.

Список використаної літератури

1. Бек У. Космополитическое общество и его враги / У. Бек // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Т. VI, Вып. 3. – С. 88–96. ; Bek U. Kosmopoliticheskoe obshchestvo i ego vragi / U. Bek // Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. – 2003. – Т. VI, Vyp. 3. – С. 88–96.
6. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социо–логос / сост., общ. ред. и предисл. В. В. Винокурова, А. Ф. Филиппова. — Москва : Прогресс, 1991. – Вып. 1 : Общество и сферы смысла. - С. 194–240. ; Luman N. Tautologiya i paradoks v samoopisaniyakh sovremennogo obshchestva / N. Luman // Sotsio–logos / sost., obshch. red. i predisl. V. V. Vinokurova, A. F. Filippova. — Moskva : Progress, 1991. – Vyp. 1 : Obshchestvo i sfery smysla. - S. 194–240.
7. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс // Маркс К. Сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Москва : Государственное издательство политической литературы, 1955. - Т. 3. – С. 7–544. ; Marks K. Nemetskaya ideologiya / K. Marks // Marks K. Sochineniya. / K. Marks, F. Engels. – 2-e izd. – Moskva : Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury, 1955. - Т. 3. – S. 7–544.
8. Соловьев Э. Ю. Философия как критика идеологий. Ч. II /Э. Ю. Соловьев // Философский журнал. – 2017. – № 3. – С. 5–31. ; Solovev E. Yu. Filosofiya kak kritika ideologiy. Ch. II /E. Yu. Solovev // Filosofskiy zhurnal. – 2017. – № 3. – S. 5–31.
9. Панарин А. С. Философия политики : учеб. пособ. / А. С. Панарин. – Москва : Новая школа, 1996. – 424 с. ; Panarin A. S. Filosofiya politiki : ucheb. posob. / A. S. Panarin. – Moskva : Novaya shkola, 1996. – 424 s.
10. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – Москва : Наука, 1966. – 213 с. ; Porshnev B. F. Sotsialnaya psikhologiya i istoriya / B. F. Porshnev. – Moskva : Nauka, 1966. – 213 s.
11. Производство как общественный процесс (актуальные проблемы теории и практики) / под ред. В. И. Толстых. – Москва : Мысль, 1986. – 350 с. ; Proizvodstvo kak obshchestvennyy protsess (aktualnye problemy teorii i praktiki) / pod red. V. I. Tolstykh. – Moskva : Mysl, 1986. – 350 s.
12. Чумаков А. Н. Глобалистика : метод. пособ. / А. Н. Чумаков. – Москва : МАКС-пресс, 2011. – 28 с. ; Chumakov A. N. Globalistika : metod. posob. / A. N. Chumakov. – Moskva : MAKS-press, 2011. – 28 s.
13. Чумаков А. Н. Теоретико-методологические основания исследования процессов глобализации / А. Н. Чумаков // Век глобализации. – 2013. – № 2. – С. 23–37. ; Chumakov A. N. Teoretiko-metodologicheskie osnovaniya issledovaniya protsessov globalizatsii / A. N. Chumakov // Vek globalizatsii. – 2013. – № 2. – S. 23–37.
14. Чумаков А. Н. Триосфера. Эпометаморфоз и новые задачи глобалистики / А. Н. Чумаков // Век глобализации. – 2016. – № 3. – С. 3–15. ; Chumakov A. N. Triosfera. Epometamorfoz i novye zadachi globalistiki / A. N. Chumakov // Vek globalizatsii. – 2016. – № 3. – S. 3–15.
15. Weizsäcker E. Come on! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Report to the Club of Rome [Electronic resource] / E. Weizsäcker, A. Wijkman. – New York : Springer-Verlag, 2018. - Mode of access :

<https://www.springer.com/gp/book/9781493974184>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

N. Belova

**MODALITIES OF GLOBALISTICS: THEORETICAL DOCTRINE
OR THE CONCEPT OF POSTMODERN IDEOLOGY?**

In order to implement a theoretical approach to the theory of globalism, the author concentrates on the original definitions of its terms, which methodologically belong to the second modern (U. Beck), including the definition of the subject of globalism. It is emphasized the necessity of the category of «ideology» as an important theoretical component of the study of one of the elements of social systems, namely – social consciousness in terms of producing mass forms, which in recent decades have acquired qualitatively new specific species and types of existence.

The main aspects of understanding of the concept of ideology are analyzed : as an ideal expression of the dominant material relations and as a false consciousness (das «falsche Bewusstsein»). The methods proposed by researchers to achieve the future perspective of cosmopolitanization of society, in particular, the «internal globalization» of U. Beck are specified. As a result of the analysis of the concept of «sustainable development», it is proved that the definition of «sustainable development», although in form can be attributed to the category of definitions due to genus and species difference, by its content belongs to the so-called «definitions in use» (G. Reichenbach), which are to receive meaning in a certain context.

Due to the fact that the context contains epistemologically ineffective features, in particular the term «needs of the future» cannot be explicated by available empirical or theoretical data, taking into account the social, cultural and scientific and technological changes that accompany human development, it is impossible constructively use the concept of «sustainable development» as a theoretical concept of philosophy. At the same time, the term «sustainable development» can be effective in a particular political or ideological construction, which will be the bearer of the meaning of this concept.

It turns out that globalism can be considered both as a condition and as a mechanism for the formation of mass consciousness, and in this respect corresponds to many features of ideology as a complex social mechanism for the formation of subjectivity.

Key words: *internal globalization, geobiosocial system, globalism, global consciousness, ideology, illusory form, sustainable development, cosmopolitanization, Cosmopolitan manifesto, cosmopolitan subject, planetary self-identification, subject of planetary consciousness, triosphere, false consciousness.*

УДК 130.2

В. А. Суковатая

**ДЕТЕКТИВЫ АГАТЫ КРИСТИ КАК ФИЛОСОФИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ:
ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ АНАЛИЗ**

Статья посвящена изучению жанра детектива как модели философского познания мира. Цель статьи – изучить, как эволюционировало отношение к детективу в академической философии XX века и какие эпистемологические парадигмы можно выделить в детективных рассказах А. Конан-Дойля и в романах Агаты Кристи.